

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə

MƏDƏNİYYƏT QURUCULUĞU *nın* *əsas istiqamətləri*

“ Tarixi şərait, mürəkkəb ictimai-siyasi vəziyyət və 23 aylıq qısa bir zaman kontekstində dəyərləndirilməsi bizə belə bir danılmaz həqiqəti söyləməyə imkan verir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həyata keçirdiyi mədəniyyət quruculuğu zamanına görə fəvqəladə mədəniyyət hadisəsi idi...

MÜBARİZ SÜLEYMANLI,
professor

Mədəniyyət quruculuğunun ən əlamətdar hadisələrindən biri kimi parlamentin Bakıda universitet təsis olunması haqqında qəbul etdiyi qanun mütəxəssislər tərəfindən də xüsusi bir hadisə kimi qeyd edilməkdədir. Çünki milli universitetin açılması cümhuriyyət xadimlərinin doğma xalq qarşısında çox mühüm tarixi xidməti idi. Parlamentin 21 avqust 1919-cu il tarixli 67-ci iclasında M.Ə.Rəsulzadə bildirirdi ki, əlbəttə, yaxşı olardı bu fənn ocağı, bu elm mənbəyi öz dilimizdə olaydı və oradakı professor və müəllimlər türkcə təbiyə verəydilər. Təəsüf ki, faktik olaraq hələlik bunu tətbiq etmək və belə bir fənn ocağı açmaq imkanımız yoxdur. *"Madam ki biz hamımız bir nöqtəyi-nəzərdəyik ki, ülum, fünun bizə lazımdır. Etiraf etməliyik ki, darülfünun da bizə lazımdır"*. Daha ixtisaslı və bilikli adamlar yetişdirmək üçün gənclərin təhsil arxasınca Avropanın ali məktəblərinə göndərilməsinin təşəbbüskarlarından olan M.Ə.Rəsulzadə eyni zamanda məmləkət daxilində bir fənn və elm ocağının yaradılmasının qəti tərəfdarlarından olmuşdur. M.Ə.Rəsulzadə fikrini əsaslandırarkən belə bir məntiqdən çıxış edirdi ki, bu ali məktəbin işi təkcə tələbələr hazır-

lamaqla bitməyəcək, universitet eyni zamanda elm və sənətə yiyələnmiş insanların, ixtisas sahiblərinin müqəddəs bir ocağı halına gələcək. Universitet təhsil və təlim-tərbiyə işləri ilə yanaşı, ölkənin keçmişini və bu gününü öyrənməklə, xalqın xüsusiyyətini, əhval-ruhiyyəsini təhlil və tədqiq etməklə milli-mədəni inkişafın gələcəyinə dair elmi proqnozlar da verəcəkdir. Elə bu məqsədlə də universitetdə çalışmaq üçün xaricdən bir çox alimlər və professorlar cəlb ediləcəkdir.

Universitetdə tədrisin hansı dildə olacağı və burada kimlərin dərs deyəcəyi məsələsi ətrafında da parlamentdə uzun-uzadı müzakirələr aparılmışdır. Ümumtəhsil məktəblərində milliləşmənin birmənalı şəkildə tərəfdarı olan ziyalıların əksəriyyəti universitetin təşkili məsələsində bəzi fərqliliklərin nəzərə alınmasının və müvəqqəti olaraq bəzi güzəştlərə gedilməsi məcburiyyətində qaldıqlarının zərurətini izah etməyə çalışırdılar. Onlar əminliklə bildirirdilər ki, vaxt gələcək, universitet tamamilə milliləşəcək. Bununla bərabər, orada türk dili ümumi surətdə məcburi olaraq keçiləcək və öyrədiləcəkdir. Tələbələrımız get-gedə rus və ya əcnəbi bir dildə aldıkları təhsili, öy-

rəndikləri bir elmi öz dillərində ifadə edə biləcəklər.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və M.Şahtaxtinski kimi ziyalılardan fikrini təqdir edən Qara bəy Qarabəyli deyirdi ki: *"İnqilabları yapan kəndlilər olmayıb, darülfünunda oxuyanlar olubdur. Bunlar həqiqətdir. Gün kimi aşkardır. Danışmağa lüzum yoxdur"*. Maarif naziri Rəşid bəy Qaplanov da ali təhsil müəssisəsinin açılmasının zərurətini əsaslandıraraq bunu müqəddəslik baxımından dini ocaqlara bərabər tuturdu. Ziyalılardan məhz belə bir qətiyyətli mövqeləri nəticəsində parlamentin 1 sentyabr 1919-cu il tarixli 70-ci iclasında "Azərbaycan darülfünununun təşkili haqqında" layihə səsə qoyuldu. Demək lazımdır ki, Sultan Məcid Qənizadənin sədrliyi ilə keçən səhər iclasında təhsil sahəsinə dair üç məsələ müzakirə olunmuşdu: Dövlət Universitetinin açılması barədə; xarici ölkələrin ali məktəblərində təhsil almaq üçün gənclərin göndərilməsinə dair və türk dilində kitabların alınmasına 1 milyon manat vəsait ayrılması haqqında. Beləliklə, parlamentin həmin iclasında Bakı şəhərində Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında tarixi bir qanun qəbul edildi.

1919-cu il dekabrın 29-da Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin öyrənilməsi və təbliği məqsədilə universitetin nəzdində "Müsəlman Şərqini öyrənən cəmiyyət" qurulmuşdu. Bu qeyri-hökumət elm təşkilatının əsas məqsədi islam dininə etiqad edən xalqların, onların yaşadıkları ölkələrin tarixini,

• Azərbaycanda ilk darülfünunun yaranmasında və inkişafında xidməti olan milli kadrlardan bir qrupu. 1920.

həmçinin müsəlman mədəniyyətinin inkişafına bu və ya digər dərəcədə təsir göstərmiş tarixi və mədəni amillərin öyrənilməsi idi. Darülfünunun nəzdində yaradılmış cəmiyyət müsəlman ölkələrinin, xüsusilə Azərbaycan, İran, Türkiyə, Türküstanın tarix, dil, arxeoloji və etnoqrafik baxımdan öyrənilməsinə xüsusi önəm verirdi. L.A.Zimin cəmiyyətin sədri, Y.A.Belyayev sədrin müavini, Seydiyev katib, Abdulla bəy Sübhanverdixanov (Divanbəyoğlu) xəzinədar seçilmişdilər. Cavad bəy Rəfibəyli, general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviç də cəmiyyətin üzvləri arasında idilər. Müsəlman Şərqindən, xüsusən də Azərbaycan, Türkiyə, İran və Türküstandan əldə olunan əlyazma və materiallar cəmiyyətin muzeyində toplanmalı, mühafizə və sistemləşdirilmək üçün milli "İstiqlal" muzeyinə verilməli, onların nəşri və tədqiq olunması ilə darülfünunun məşğul olmalı idi. Qədim sikkələrin toplanmasına, salamat qalmış köhnə binaların və qədim şəhər qalıqlarının dəqiq və ətraflı qey-

diyyata alınmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Müsəlman Şərfinin öyrənilməsi ilə maraqlanan azərbaycanlıların işə cəlb olunmasını və onların lazımi elmi hazırlıq keçməsinə cəmiyyət özünün əsas vəzifələrindən hesab edirdi.

Cəmiyyətdə türkçülüynün güclənməsi üçün görülən fəaliyyətlərdən biri də "Türk gecələri" adı altında 1918-ci ilin sonlarında Bakıda təşkil edilən konsert proqramları idi. Milli ruhun və milli ideyaların güclənməsi nəticəsində milli mədəniyyətin təbliğinə və tədqiqinə, tarixi və milli ənənələrə maraq fəvqəladə dərəcədə artdığından "Türk gecələri"nin təşkili də bu məqsədə xidmət göstərirdi. Bu tədbirlərdə tatarlar, Osmanlı türkləri, Azərbaycan və Türkiyə şair və yazıçıları, artistlər və rəssamlar iştirak edirdilər. Geniş proqramlı "Türk gecələri"ndə türk xalqlarının etnoqrafiyasına və məişətinə həsr olunmuş "Türk ocağı", "Türkmən çadrası", "Atəşgah", "Şərq salonları" kimi sərgilər də nümayiş olunurdu. Xüsusi bir komissiya tərəfindən təşkil olunan bu proqramlarda müxtəlif türk boylarının musiqisindən parçalar səsləndirilir, Azərbaycan, Türkiyə və Tataristanın şair, rəssam və aktyorlarının iştirak etdiyi teatr tamaşaları səhnəyə qoyulurdu. Səhnəyə qoyulan əsərlərin adları da diqqətçəkici idi: "Azərbaycan istiqlalı", "Türk tipləri", "Türk qadınının dünyası", "Milli birlik" və s. Yuxarı səviyyəli hökumət səlahiyyətlilərinin bu konsert proqramlarında aktiv şəkildə iştirak etməsi türkçülüynün dövlət siyasəti olduğunun bir göstəricisi idi. "Türk gecələri" konsertlərində M.Ə.Rəsulzadə məsul müdir kimi çıxış edirdi. Gecələrin bədii tərtibat hissəsinə Əzim Əzimzadə, ədəbi-vokal hissəyə "Yaşıl

qələm" cəmiyyətinin üzvləri rəhbərlik edirdilər.

Mədəniyyət quruculuğunun həyata keçirilməsində elm və təhsil sahəsində ali təhsilli milli kadrlar hazırlığı məsələsi daha çox narahatlıq doğurmuşdur. Bir sıra tədbirlərlə yanaşı, 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xarici ölkələrin ali məktəblərində təhsil almasına qərar verilməsi də mədəniyyət tariximizdə əlamətdar bir hadisəyə çevrilmişdir. Belə ki, parlamentin 1919-cu il sentyabrın 1-də keçirilən 70-ci iclasında universitetin təsisilə yanaşı, 1919–1920-ci tədris ilindən başlayaraq 100 nəfərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilməsi haqqında məsələ də müzakirə edilmişdir. Əhməd bəy Pepinovun məruzəsinin müzakirəsində iştirak edən ziyalılar iqtisadiyyatın, elm, təhsil və mədəniyyətin gələcək inkişafı üçün tələbələrin xarici ölkələrdə ali təhsil almağa göndərilməsinin əhəmiyyətini vurğulamışlar. Parlamentin stenoqrafik hesabatlarında bu məsələ ilə bağlı geniş məlumat verilməmişdir.

Xaricə göndəriləcək tələbələrini seçmək üçün Xalq Maarif Nazirliyi yanında M.Ə.Rəsulzadə (sədr), Əhməd bəy Pepinov, Qara bəy Qarabəyli, Mehdi bəy Hacinski və Abdulla bəy Əfəndizadədən ibarət çox nüfuzlu münşiflər heyəti yaradılmışdı. Münşiflər heyətinin diqqətlə seçdiyi tələbələrdən 10 nəfərinin İngiltərəyə, 23 nəfərinin İtaliyaya, 45 nəfərinin Fransaya, 9 nəfərinin Türkiyəyə göndərilməsi nəzərdə tutulurdu. Nəticədə isə Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən xaricə göndərilən tələbələrdən 49 nəfərinə Almanyanın, 27 nəfərinə Fransanın, 4 nəfərinə İtaliyanın, 1 nəfərinə İngiltərənin, 6 nəfə-

rinə isə Türkiyənin müxtəlif ali məktəblərinə göndərilmələri barədə rəsmi sənəd verilmişdi. Qalan 13 nəfər isə Rusiyaya göndərməli idi. Lakin Rusiyada vətəndaş müharibəsi ilə əlaqədar yaranmış şəraitə görə oraya tələbə göndərmək mümkün olmamışdı.

Sözügedən komissiya üzvləri Xalq Maarif Nazirliyində tələbələrin seçilməsi məsələləri ilə məşğul idilər. Bu sahədə nazirliyin nəzdində olan "Yaşıl qələm" cəmiyyətinin də rolu böyük idi. Cümhuriyyət dövrünün "Yazıçılar birliyi" hesab

edə biləcəyimiz bu cəmiyyətin təsis toplantısı 1919-cu il avqustun 26-da keçirilmişdi. Təsis yığıncağında Seyid Hüseyn, Məhəmməd Ağaoğlu, Ümmügülüm Sadiqzadə, Əli Yusif, Mirzə Bala Məhəmmədzadə idarə heyətinə seçilmişdilər. Seyid Hüseyn yekdilliklə sədr olmuşdu. Cəmiyyətin iclaslarında M.Ə.Rəsulzadə, H.Ağayev, Ü.Hacıbəyov, H.Cavid, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, S.Mümtaz, A.Şaiq və başqaları iştirak edirdilər.

Türk-islam aləmində o vaxta qədər bənzəri olmayan və milli tariximizə 28 may 1918-ci il "İstiqlal bəyannaməsi" ilə daxil olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti qısa müddət ərzində dövlət quruluşunun təməli sayılan bir çox

“ Mədəniyyət quruculuğu prosesini dövlətçiliyin tələblərinə uyğun istiqamətə yönəltmək üçün cümhuriyyət hökumətinin həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi olmuşdur... ”

• Gəncə, 24 may 1919-cu il. Azərbaycan Cümhuriyyətinin 1 illik yubileyi ərəfəsində çəkilən fotoda Ş.Rüstəmbəyli, H.Ağayev, N.Yusifbəyli, N.Şeyxzamanlı, S.Əhmədli, Ə.Cavad, Ə.Məmmədov, C.Rəfibəyli yer alıblar.

tədbirləri həyata keçirməyə müvəffəq olmuşdur. "İstiqlal bəyannaməsi"nin elan edildiyi gündən dövlət rəmzlərinin yaradılmasına xüsusi önəm verilmiş, ən mühüm dövlət atributlarından biri kimi dövlət bayrağının qəbul edilməsi daha tez həyata keçirilmişdir. Hökumət 1919-cu il martın 23-də dövlət gerbinin, üzərində dövlətin adı və gerbi təsvir edilən dövlət möhürünün layihələrini hazırlamaq məqsədilə müsabiqə elan olunması barədə qərar qəbul etmişdi. Çox güman ki, müsabiqəyə göndərilən layihələrin heç biri bəyənilmədiyindən qəbul olunmamışdır. Buna görə də hökumət hərbi ordenlər, milli himn, dövlət gerbi və möhürü üçün layihələrin hazırlanması məqsədilə yeni müsabiqə elan olunması barədə qərar çıxarmışdır.

Apardığımız tədqiqatlar bizə bir faktı əminliklə söyləməyə əsas verir ki, çox mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlament və hökuməti elmin, təhsilin, xalq maarifinin inkişafını diqqət mərkəzində saxlamışdır. Mədəniyyət quruculuğu prosesini dövlətçiliyin tələblərinə uyğun istiqamətə yönəltmək üçün cümhuriyyət hökumətinin həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi olmuşdur. Eyni zamanda ölkənin ayrı-ayrı yerlərində müxtəlif pillədən olan məktəblər, gimnaziyalar, qız məktəbləri, uşaq bağçaları, qısamüddətli müəllim kursları, teatrlar, kitabxanalar və muzeylər açılmış, milli mədəniyyəti tədqiq və təbliğ edən müxtəlif cəmiyyətlər yaradılmışdır. Ali məktəb təsis edilmiş, mədəniyyət quruculuğunu uğurla həyata keçirmək və ölkəni yüksəkixtisaslı kadrlarla

təmin etmək məqsədilə dünyanın ən tanınmış elm və təhsil ocaqlarına tələbələr göndərilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik və özünüdərkinin inkişafı tarixində misilsiz bir hadisə idi. Onun mövcudluğu millətin bütün sosial təbəqələrində sevinclə qarşılanmış, fəaliyyəti cəmiyyətin bütün qurumlarına, milli həyatın hər sahəsinə nüfuz etmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz fəaliyyətində milli mədəniyyətin, o cümlədən təhsilin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Faktlar Azərbaycan parlamenti və hökumətinin sosial-mədəni sahənin köklü inkişaf etdirilməsi üçün sistemli və məqsədyönlü şəkildə iş apardığına dəlalət edir. Müharibə və daxili qarmaqarışıqlıq nəticəsində dağıdılmış məktəb şəbəkəsinin bərpa edilməsi, məktəblərin yeni şəraitə uyğunlaşdırılması, təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi, milli incəsənətə kömək göstərilməsi və bu kimi sahələrdə hökumət tərəfindən mühüm quruculuq tədbirləri görülmüşdür. Belə şəraitdə məktəb sisteminin dağıdılmasını dayandırmaq, maarif və mədəniyyət sisteminin işini xalqın milli mənafelərinə yönəltmək hökumət qarşısında duran mühüm vəzifələrdən olmuşdur. Xüsusilə də görülmüş işlərin ziddiyyətli tarixi şərait, mürəkkəb ictimai-siyasi vəziyyət və 23 aylıq qısa bir zaman kontekstində dəyərləndirilməsi bizə belə bir danılmaz həqiqəti söyləməyə imkan verir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həyata keçirdiyi mədəniyyət quruculuğu zamanına görə fəvqəladə mədəniyyət hadisəsi idi.